

Inhoud

Inleiding: de spreekkamer	9
1. Achter kippengaas	17
2. De Joden Houttuinen	23
3. Jeugdstorm in IJmuiden	35
4. Aan tafel met Rost	46
5. Gevangen in de Krententuin	58
6. De Jood bij het veer	67
7. De bekering van Jan	76
8. Een pak slaag	83
9. Kostschool Schaarsbergen	89
10. Oorlog aan oma's graf	101
11. Harde Duitse lessen	111
12. Hitler in het klooster	122
13. Zo hard als staal	133
14. Regiment Totenkopf	150
15. Naar het front	162
16. Deprogrammeren	175
17. Doorgesneden tafellaken	185
18. Eis: de doodstraf	195
19. Gezonde idealistische jongeling	207
20. Shylock en de kameleon	214
21. Lotus en liefde	222
Verantwoording	231
Bronnen & Fotoverantwoording	237

Inleiding: de spreekkamer

Ook deze 5de mei wapperde er geen vlag aan de eengezinswoning uit de jaren vijftig in het provinciestadje H. Op Bevrijdingsdag voelde Dick Woudenberg zich een ongenode gast op andermans feestje. Hij zou het niet alleen onbescheiden, maar zelfs onbehoorlijk vinden om op die dag op een krukje te klauteren en het rood-wit-blauw uit te steken. Zijn eigen bevrijdingsdag had niets te maken met de datum waarop de rest van Nederland iets te vieren had. Er gingen soms stemmen op voor een gezamenlijke dodenherdenking, maar dat idee vond hij ongepast, al had hij zelf ook doden te betreuren. Nabestaanden van landverraders mochten hun geliefden het hele jaar herdenken, maar niet op 4 mei en niet op de Dam.

Dick zat in zijn spreekkamer op de eerste verdieping, in de rotan stoel bij het halfopen raam, waar hij zo vaak als psychotherapeut tegenover zijn cliënten had plaatsgenomen. In veel gevallen kwamen ze bij hem vanwege traumatische ervaringen die met de oorlog te maken hadden, maar ook alle mogelijke huwelijksproblemen waren hier ter tafel gekomen. Hij had zijn praktijk kortgeleden gesloten. Hoe gezond van lichaam en lenig van geest hij zich ook voelde, op zijn achtentachtigste was het mooi geweest.

Nuzat hij in zijn spreekkamer met voor zich een stapel A4'tjes: het manuscript van een boek over zijn nationaalsocialistische jeugd. De papieren lagen er al even en al had hij de tijd aan zichzelf, het kwam er maar niet van om die pagina's te lezen. Herinneringen omringden hem al overal in huis en eerlijk gezegd vond hij dat wel genoeg.

Op het bureau stond een foto van zijn vrouw Lotus, zijn grote liefde, die niet ouder was geworden dan tweeëndertig jaar. Langs de wand zag hij de boeken die samen zijn geschiedenis vertelden en die hij nodig eens de deur uit moest doen; het werd tijd voor de grote opruiming, voor hij binnen afzienbare tijd zou verhuizen naar het Rosa Spierhuis. Titels als *Ik ben o.k.*, *jij bent o.k.* getuigden ervan dat zijn late roeping voor de psychotherapie wortelde in de jaren zestig en zeventig. Pas door zelf in therapie te gaan had hij leren rouwen over zijn broer en zich kunnen verzoenen met zijn vader. Bij dat laatste werd hij geholpen door de loyaliteit die hij ondanks alles voelde – hij kon het nog steeds niet goed hebben als iemand iets negatiefs over zijn vader zei. Daarnaast stonden de romans van Günther Grass, zijn generatiegenoot, die als jongen met de Waffen-ss naar het front was getrokken, van Heinrich Böll en van al die andere schrijvers over wie hij in zijn eerdere loopbaan, als docent Duits, met zoveel plezier had lesgegeven.

Veel van de boeken hielden verband met zijn jeugd, in de jaren tussen de machtsovername van Hitler en het einde van de Tweede Wereldoorlog. Hij had ze gelezen om alles te begrijpen wat er tussen zijn vijfde en zestiende jaar was gebeurd en ze hadden zijn herinneringen gekleurd en aangevuld. Daar stond Philip Metcalfes *1933*, het jaar waarin zijn vader Hendrik Jan Woudenberg had besloten zich aan te sluiten bij de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB). Maar ook *De welwillenden* van Jonathan Littell, dat soms leek te gaan over Dicks aan het oostfront gesneuvelde broer. Door dat boek, al was het fictie, had hij de verschrikkelijke details leren kennen van de massamoord op de Joden van Kiev – tot dan toe was Babi Jar voor hem als muziekiefhebber alleen de titel geweest van de symfonie van Sjostakovitsj.

Dan was er *HhhH* van Laurent Binet, over Heydrich, de Slager van Praag, die in 1942 was vermoord. Die andere H, Heinrich Himmler, geestelijk vader van de Reichsschule, de militaristische kostschool waaraan Dick was opgeleid, had een goede band

met zijn vader gehad. Daarnaast *Grijs verleden* waarin Chris van der Heijden, zoon van een ss'er, had geprobeerd om het scherpe onderscheid tussen goed en fout in oorlogstijd te relativieren. En de boeken van Hans Keilson en al die anderen over Hitler en de vernietigingskampen, over het Nederlandse nationaalsocialisme en over zijn vader. Het grote schrift met diens memoires lag er ook. Niet de in de derde persoon opgetekende herinneringen die hij op verzoek van Loe de Jong had geschreven – die waren elders in archieven te vinden – maar de versie waarin zijn vader zich tot hem had gericht, als overlevende zoon. Al die geschriften hadden hem geholpen om iets te begrijpen van het onbevattelijke waarin hijzelf als 'laatgeborene' van de oorlog een rol had gespeeld.

Sinds de sluiting van zijn praktijk leek het soms alsof hijzelf de allerlaatste cliënt was in zijn eigen spreekkamer. Nu luisterde hier iemand gedurende lange en soms moeilijke sessies naar zijn verhaal. *Vrij Nederland*-redacteur Mischa Cohen vond dat er een boek moest komen over zijn tocht door de nationaalsocialistische instellingen. Die route liep van de Jeugdstorm via de Hitlerjugend en nazi-kostscholen in Limburg en Duitsland naar de frontlinie.

De journalist had eerder zijn neef Helmert Woudenberg geïnterviewd en was door de gesprekken met die acteur en toneelschrijver geïnteresseerd geraakt in het complexe twintigste-eeuwse verhaal van de Woudenbergs. Die geschiedenis was begonnen in de Amsterdamse Jodenhoek en geëindigd op zulke uiteenlopende plaatsen als de penitentiaire inrichting Norgerhaven, het Russische front en een heropvoedingskamp in Huizen.

Nu wilde hij weten hoe Dick in de jaren 1933-1945 onder invloed van zijn leraren en lesboeken een steeds fanatiekere aanhanger van de nazi-ideologie was geworden. Maar ook: wat de invloed was geweest van het nationaalsocialistische milieu waarin hij opgroeide. En hoe hij door zijn leraren ideologisch was ge-

hersenspoeld, tot hij bereid was om desnoods voor die ideeën te sneuvelen. Per slot van rekening was Dick een van de laatst levenden van de groep jongeren die jarenlang was gedrild om een eliterol te spelen in Hitlers Rijk.

Hij had zijn opleiding zelf weleens vergeleken met een infuus, waardoor het gif druppel voor druppel in zijn bloed terecht was gekomen. Hij leerde de wereld onder te verdelen in superieur en inferieur: arisch en Joods, nationalistisch tegenover kosmopolitisch, gezond versus gedegeneerd. Wat hemzelf betreft was die manier van denken allang vervangen door Schillers 'alle Menschen werden Brüder' of liever nog: 'sind Brüder'. Maar het superioriteitsdenken stak ook in de eenentwintigste eeuw de kop weer op en was nog altijd gevaarlijk. Daar wilde hij tegen waarschuwen.

Toch had het even geduurd voordat hij had ingestemd met een reeks gesprekken over zijn verleden. Angst voor publiciteit was het niet; als amateurtoneelspeler en incidenteel acteur in televisieseries had hij geen hekel aan schijnwerpers. Met zijn welbespraaktheid en met zijn nog altijd gedistingeerde voorkomen – rijzig, brillette met gouden montuur, hij had al zijn witte haren nog – was hij een vanzelfsprekend middelpunt van elk gezelschap. Maar sinds hij in 1970 uit de kast was gekomen als oud-nationaalsocialist en in het voormalige verzetsblad *Vrij Nederland* aan interviewster Bibeb had verteld over zijn nationaalsocialistische vader en over zijn eigen opleiding tot nazi, had hij als vanzelf een soort symboolfunctie gekregen.

Dick werd woordvoerder van kinderen van collaborateurs die, *guilty by association*, leden onder het stigma van landverraad. Zijn prominente rol in de publiciteit ergerde zijn dochter, de actrice Kathenka Woudenberg. Een paar jaar geleden had ze in *Narciss*, een toneelstuk dat ze samen met Gerardjan Rijnders schreef, publiekelijk de vloer aangeveegd met haar vader en zijn naziverleden, waarbij ze tot slot demonstratief de Hitlergroet bracht.

Nadat hij even was ingedut, zoals dat kon gebeuren als je achtentachtig was, alleen woonde en geen cliënten meer verwachtte, werd Dick wakker met het beeld van zijn waarschuwendende dochter voor ogen. Misschien had ze gelijk en had hij moeten zwijgen, maar hij had nu eenmaal besloten dat het nodig was dat dit boek er zou komen. Zijn verhaal moest niet gaan over iemand die zich beklagt over zijn lot. Het boek moest verslag doen van zijn nationaalsocialistische jeugd en de verwerking daarvan. Een oprecht verslag, zeker, maar wel zoals het zich in de meer dan zeventig tussenliggende jaren in zijn herinnering had gevormd. Als oude man zou hij zich een laatste maal inleven in de jongen die een kwalijke rol had gespeeld in die verschrikkelijke tijd.

Vandaag nog had iemand hem gevraagd naar zijn weigering om op Bevrijdingsdag de vlag uit te steken. Volgens Dick was dat een aanwijzing voor het nog altijd heersende onbegrip. Zijn afkeer van nationaal vlagvertoon mocht op sommigen vreemd overkomen, hij wist nog maar al te goed hoe het was om die andere vlag te aanbidden, met het hakenkruis. *Die Fahne is mehr als der Tod*, dat was wat hij op school had geleerd. Vandaar dat hij niets meer moest hebben van vlagvertoon.

Het was de vraag of Cohen dat soort gevoelens kon begrijpen. Zou hij ook maar enig begrip kunnen opbrengen voor iemand die had geleerd dat Joden minderwaardig waren en uit de samenleving moesten worden verwijderd? Dick was in de voorbije decennia dan wel 'gedeprogrammeerd' of door middel van therapieën 'schoongeveegd', zoals hij het zelf liever noemde, maar het nationaalsocialistische gedachtegoed waarmee hij was opgevoed was nooit helemaal verdwenen. Over de jaren tot 1940 kon hij nog steeds niet anders dan positief zijn. Dat was in zijn ogen een bijzonder optimistische periode geweest, vol sociale idealen en geloof in gelijkheid en in een nieuwe tijd – een betere tijd.

Was er in zijn denkwereld niet toch iets achtergebleven van de racistische indoctrinatie van zijn schoolboekjes en zijn leraren? Dat was een suggestie waarmee hij moeite had. Hij had ook liever

een andere opleiding gehad dan de Reichsschule, zijn leerschool in het kwaad. Maar wat was de veronderstelling achter de vraag naar ideologische resten in zijn denken? Of zijn mensbeeld nog steeds mede werd ingegeven door boeken als *Rassenleer* van Hans Günther, bijgenaamd 'de Rassenpaus', met al die lelijke Joodse koppen en mooie arische hoofden en de bijbehorende karakterologische conclusies? Dus of hij diep vanbinnen nog steeds een nazi was? Dan was het alsof de zeventig jaar dat hij daarmee had geworsteld niets had opgeleverd.

De gesprekken in zijn spreekkamer leken af en toe een echo van het radio-interview dat Ischa Meijer hem ooit afnam, de journalist en performer die als klein kind samen met zijn ouders concentratiekamp Bergen-Belsen had overleefd. Ook Ischa wilde van hem weten of hij, als de oorlog wat langer had geduurd, zelf een dader zou zijn geweest. Net als zijn nationaalsocialistische leermeesters en, naar alle waarschijnlijkheid, net als zijn broer. Na afloop van de uitzending was Ischa naar hem toe gekomen, had hem omhelsd en was in snikken uitgebarsten. Dick troostte hem en had later bedacht dat het uitgestelde rouw moest zijn geweest. Ze waren ondanks alles lotgenoten, hun jeugd getekend door die verschrikkelijke tijd. Ze wilden elkaar begrijpen maar realiseerden zich tot hun verdriet dat zoiets uiteindelijk onmogelijk was.

Soms sprak hij nog wel vrienden uit zijn nazi-jeugd, nu stokoude mannen zoals hijzelf. Er leefden er nog maar een paar, en als je die teleurgestelde, zwijgzame types zag, was het onvoorstelbaar dat ze ooit waren opgeleid tot de fine fleur van het nationaalsocialisme, de elite van het Groot-Germaanse Rijk. Afgelopen jaarwisseling had hij van een van zijn vroegere Duitse schoolvrienden nog een kerstkaart gekregen met een foto van de *Musikzug*, het militaire muziekkorps van de school, marcherend door Valkenburg in 1943.

In Duitsland kon je nog wel iets ontlenen aan je nazi-opleiding, had hij van voormalige klasgenoten begrepen. Hun schooltijd was

niet, zoals in Nederland, gelieerd geweest aan landverraad. En nationaalsocialist waren zoveel Duitsers geweest. Er was een korte periode dat leerlingen van nazischolen niet mochten doorstuderen, maar de meesten deden dat uiteindelijk wel en maakten carrière in het naoorlogse West-Duitsland. Een enkeling was ondanks de goede scholing het arbeidersmilieu niet ontstegen en daar werden grappen over gemaakt, zo van: jij bent vast de enige mijnwerker die thuis Tacitus leest. De Duitse scholieren bleven tot op hoge leeftijd bij elkaar komen; ze schreven nostalgische herinneringsboeken over hun schooltijd, zonder daarin ooit spijt te betuigen.

De meeste Nederlandse Reichsschule-jongens daarentegen schaamden zich hun leven lang. Ze zwegen over het verleden en probeerden maatschappelijk zo onzichtbaar mogelijk te blijven. Dick was een van de weinige uitzonderingen. Hij had altijd opening van zaken willen geven.

Hij schonk zichzelf een glas water in en sloeg de eerste pagina om van het manuscript dat tijdens de sessies op zijn spreekkamer was ontstaan en nu als een stapel dichtbetikte A4'tjes voor hem lag.

Achter kippengaas

De bewaker die Dick had opgehaald liep met grote passen voor hem uit, doorkruiste eerst de hoge gevangenshal met de ijzeren trappen en opende daarna de ene na de andere stalen deur, die steeds galmend achter hen dichtviel. Dick was zelf sinds kort op vrije voeten en hij was net een beetje bijgekomen van een zware tijd in gevangenschap. Eerst was hij opgepakt, ontwapend en opgesloten. Daarna was hij per trein naar Nederland vervoerd en geïnterneerd. Hij was dus wel wat gewend, maar de sfeer in deze negentiende-eeuwse gevangenis aan de Amsterdamse Havenstraat was zelfs voor hem als ex-gevangene behoorlijk beklemmend. Het was er kil, ook al was het midden in de zomer. Hij rilde, duwde zijn handen diep in zijn zakken en probeerde te bedenken wat hij straks zou zeggen.

Toen de bewaker de laatste deur opende, viel hem eerst alleen het kippengaas op dat tegen de tralies was gespannen om lichamelijk contact met de gevangene zo lastig mogelijk te maken. Pas in tweede instantie zag hij de gezette man die in het halfduister op een stoel zat en die hij niet onmiddellijk herkende. Het was wel degelijk zijn vader en hij zag er niet best uit: ongeschoren, slordig gekleed. Hij keek hem nauwelijks aan en zweeg, uit verlegenheid met de situatie of omdat hij aan het nieuwe uiterlijk van zijn zoon moest wennen. Net als zijn vader was ook Dick, nu achttien jaar oud, behoorlijk veranderd sinds de laatste keer dat ze elkaar hadden gezien, anderhalf jaar geleden. Hij was ondanks een zwerftocht langs het front en het karige voedsel in de kampen flink gegroeid en bijna een volwassen man, zonder dat hij daarbij meer op zijn vader was gaan lijken. Vader Jan Wouden-